

**Источники и литература**

1. Горовский С. и др. Евреи Украины (Краткий очерк истории). Ч.П. – К.,1995. – 272 с.
2. Данильченко О.П. Національні меншини півдня України в 20-30-х роках (історично-географічний огляд) // Історико-географічні дослідження в Україні. Збірник географічних праць. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 47–56.
3. Дубнов С.М. Краткая история евреев. Ростов – на – Дону.: Издательство «Феникс», 1997 г. – 576 с.
4. Куртиев Р. Крымские татары: Этническая история и традиционная культура. – Симферополь, 1998. С. 63.
5. Оршанский И.Г. Евреи в России. Очерки экономического и общественного быта русских евреев. – СПб.,1877. – 440 с.
6. Потехин В.Е., Д.В.Потехин. Крым многонациональный. – Севастополь, 2001. – 270 с.
7. Хонигсман Я.С. и др. Евреи Украины (Краткий очерк истории). – Ч.І. – К.,1992. – 158 с.
8. Шестопад М. Євреї на Україні (Історична довідка). – К.,1999. – 194 с.

**Романуха О.М.****ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ СТОСУНКІВ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ І НАУКИ (1991-2005 рр.)**

Сучасна історія українсько-російських відносин у сфері культури і науки досить коротка. Вона нараховує майже півтора десятиліття років. У зв'язку з чим ми стаємо позбавлені важливого ресурсу дослідження – історичної дистанції. Це значно ускладнює роботу дослідників, вимагає більш зваженого і неупередженого погляду на події того часу. Але не дивлячись на такі складнощі у дослідженні обраної теми, інтерес до її вивчення постійно зростає.

Вчені неодноразово робили спроби проаналізувати стан вивчення цього питання. Так у роботі “Російсько-українські відносини: історіографічний нарис” [1] показано розвиток наукової думки стосовно взаємовідносин двох держав у сфері культури. Проводиться аналіз висвітлення мовного питання, розвитку культури національних меншин. В роботі В. Петровського “Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.)” [2], аналізуються погляди на цю проблему науковців Європи та Північної Америки. Особливу увагу привертає розділ, в якому простежується розробка вченими етнолінгвістичних питань. У ньому автор розглядає широкий спектр думок стосовно мовної проблеми. Деякі аспекти історіографії досліджуваної проблеми висвітлені у праці О. Удота [3]. Автор показує еволюцію історичної наукової думки стосовно характеру українсько-російських відносин, оцінює внесок С. Кульчицького і Б. Пархонського (“Україна і Росія в історичній ретроспективі”) в становлення сучасної історіографічної науки в Україні. В. Матяха [4] розглядає це питання з позиції історіографічних концепцій другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Однак, за досліджуваний період спеціальних історіографічних праць, які б торкалися обраної теми написано не було.

Мета статті полягає в аналізі робіт присвячених українсько-російським стосункам у сфері культури і науки. Засобом її досягнення є розв'язання наступних завдань: визначення етапів становлення історіографії цієї проблеми, показ процесу нарощення знань на кожному з них, виявлення питань, що отримали повне та недостатнє вивчення.

Джерельну базу статті становлять роботи українських і російських дослідників, що виходили як монографії, колективні праці, статті чи збірки статей, матеріали наукових і науково-практичних конференцій.

Перші роботи присвячені українсько-російським взаєминам у сфері культури, з'являються вже на початку 90-х років ХХ століття. На той час у більшості з них, усі досліджувані питання висвітлювались поверхово, оскільки на цій стадії відбувалось лише зародження наукової думки. Науковці при відтворенні досліджуваних проблем часто апелювали до події минулого, переносячи їх наслідки у сучасність. Тому вивчення українсько-російських стосунків у сфері культури, на цьому етапі, можна розподілити на декілька напрямків. Перший проходив у площині культурних взаємин, другий скеровувався на визначення рівня взаємовпливу комерції та культури. Серед дослідників, що першими стали вивчати взаємовідносини культур обох країн, варто виділити І. Дзюбу [5]. Він відзначає необхідність подолання культурного колоніалізму, який став результатом довготривалого перебування України у складі Радянського Союзу. Хоч ніяких широкомасштабних культурних акцій по відношенню до України з боку Російської Федерації на той час не проводилось, минуле України змушувало багатьох дослідників ставати на підтримку Європейського культурного вектору розвитку.

Відразу проходить формування і протилежної точки зору, уособленням якої стали К. Мозель, І. Кузнецов [6]. Дослідники відкидають фактор існування культурного колоніалізму та наголошують на важливості усестороннього розвитку взаємин у цій сфері. Вони акцентують увагу на тому, що саме культура об'єднує людей будь-якого фаху, віку, національності. Для неї не має меж і кордонів. Вона зміцнює між державами взаєморозуміння, дружбу і тому повинна розвиватись.

На цей період припадають й перші розвідки, спрямовані на визначення рівня взаємовпливу комерції та культури. Початок цьому поклав Є. Костюк [7]. Він першим торкнувся проблеми пов'язаності функціонування культури і комерції. На прикладі Великої Британії, Франції та Італії науковець відзначив боротьбу в середині держав масової та демократичної культури. Є. Костюк говорив про необхідність тверезо-

го погляду на ці процеси, оскільки Україна також поступово потрапляє у цю ситуацію.

З часом кількість публікацій зростає, а спектр наукових думок розширюється. В другій половині 90-х років започатковані напрямки дослідження отримують розвиток. Так І. Лосев [8], продовжуючи вивчення впливу російської культури на українську, відзначає потребу в зміні економічної експансії Росії в Україні, що веде за собою культурну на рівноправну співпрацю. На противагу йому, В. Алексеев [9] говорить про необґрунтованість більшості застережень та відзначає русофобію, як головний фактор деградації України. В цей час з'являються і перші ґрунтовні дослідження. Не аби яку цінність має робота І. В. Звіркового “Етнокультурний фактор в українсько-російських відносинах 90-х років” [10]. Вона побудована на принципі ретроспективного аналізу та вивченні передумов підвищення ролі етнокультурного фактору і його впливу на формування сучасних українсько-російських відносин. Автор приходять до висновку, що перетворення міждержавних відносин в дійсно міжнародні у етнокультурній сфері можливе тільки через діалог культур. Цьому діалогу повинні сприяти суспільно-культурні організації етнічних меншин кожної країни, а його напрямки регулювати держави і суспільно-культурні рухи. З особливою відповідальністю до висновків автора змушує поставитись й джерельна база роботи.

На межі XX та XXI століття ступінь вивченості цієї проблеми виходить на новий рівень. Кількість та якість публікацій зростає, а різноманітність підходів у дослідженні цього питання розширюється. Значна увага починає приділятися визначенню ролі “масової культури” та процесів глобалізації. Враховуючи це, по новому намагався проаналізувати питання впливу комерції в становленні українсько-російських відносин у сфері культури А. Кончаловській [11]. Він підкреслив, що з розпадом СРСР його колишні республіки, намагаючись досягти Європейського рівня розвитку, переймали багато цінностей, поглядів, традицій, не замислюючись над їх непотрібністю та застарілістю, а комерція у цьому випадку відіграла лише негативну роль.

На традиційних позиціях стосовно розвитку співробітництва між Україною і Російською Федерацією, з врахуванням особливостей часу, стояв В. Стасевич [12]. Він говорив про активізацію стосунків у першу чергу з близькими в культурному плані країнами. Посилення кооперації допоможе збереженню звичаїв, традицій, культурних цінностей народів, об'єднає їх зусилля у протистоянні негативним впливам “масової культури”. Погоджуються з цим, але одночасно зазначають, що головною проблемою інтеграції виступає підміна національної культур на масову, яка негативно сприймається громадянами двох країн С.А. Тимченко, О.В. Башкатова [13].

В рамках системного аналізу новітнього процесу українського державотворення ці процеси розглядають С. Кульчицький і Б. Парахонський. У своєму тритомнику “Україна і Росія в історичній ретроспективі”, третій том вони присвятили темі “Новітній український державотворчий процес” [14], що розкриває історію цих взаємин після 1991 року. В ньому проблема українсько-російських відносин вивчається під двома кутами зору – історика і політолога, що на думку авторів дає змогу зрозуміти більшість тих подій, які відбувались. Вони наголошують на необхідності влиття української культури до загальноєвропейської з метою співпраці, розвитку і вдосконалення. Одночасно С. Кульчицький і Б. Парахонський не відкидають потреби у співробітництві з Російською Федерацією. Згадана робота спирається на ґрунтовну джерельну базу, що значно підвищує її вагомість.

Розглядаючи взаємини України і Російської Федерації в сфері культури не можна обійти стороною мовне питання. Ця проблема користується значною популярністю, як серед українських так і російських дослідників. На перших етапах незалежності Російської Федерації, коли цей подразник не був ще настільки вагомим, його торкалися у зовсім інших, не політичних аспектах. Так питання гуманітарного характеру були залишені поза увагою в збірці статей, підготовленою Російським інститутом стратегічних досліджень (під. загальн. ред. Е. Кожокіна) “Україна: вектор перемін” [15]. Проблема російської мови торкнулися в них лише у контексті президентської компанії, що завершилась в липні 1994 року. На той час ніякої, навіть прихованої форми міжнаціональної напруги в Україні відмічено не було і у прогностичній праці одного з найбільш плідних дослідників російсько-українських відносин О. Мошеса [16]. Визнання існування проблеми російської мови відбулось лише в наступній його роботі, яка вийшла в 1997 році [17]. У ній автор відмічає факт, функціонування української мови як єдиної державної, і визнає, що ці дії стали однією з причин соціальної напруги в Україні.

На кінець XX – початок XXI століття це питання повністю зводиться у площину задоволення потреб національних меншин. Тому більша частина російських науковців переходить на позиції необхідності надання російській мові статусу державної в Україні. Ці положення підтримували В. Средін [18], а також політики, які активно займались публіцистичною діяльністю (В.Жириновський [19]). Вони відзначають посилення адміністративної українізації, спрямованої на витіснення російської мови, в той час, як необхідність надання їй статусу державної не викликає на їх думку сумніву. Протилежною на цьому фоні є позиція І. Ціпка. В роботі “Аксиома тверезого підходу...” [20] він приходять до висновку, що надання статусу державної мови для російської є нереалістичним та контрпродуктивним. Але не дивлячись на це, об'єктивні межі українізації вже окреслились, і перейти їх буде майже не можливо. Почнеться зворотній хід до повернення в лоно російського культурного простору.

Розробка мовного питання в Україні, проходила у зовсім іншому ракурсі. З проголошенням незалежності, акцент робиться на наповнення змістом статусу державної мови, що був наданий українській ще у 1989 році, задоволенні мовних потреб національних меншин та підтримці української діаспори. Тому вже у перших роботах автори проголошують курс на посилення ролі української мови, збільшення україномовних навчальних закладів та літератури, що виходила на українській мові. На цих засадах стояв Ю.А. Олененко [21]. Він одним з перших обґрунтовує необхідність поширення української мови, підняття її престижу, ос-

кільки розбудова національної ідеї не матиме під собою у подальшому надійного фундаменту. Дещо не погоджується з цим В. Гриньов [22]. На противагу вище наведеним міркуванням він підкреслює, що витіснення російської мови має місце і проходить на замовлення політиків. Тому мовна політика в Україні має приводитись у відповідності з реальними запитами суспільства, без поперання інтересів усіх національностей, що є головним завданням України.

Ця позиція стає домінуючою протягом усього часу існування мовного питання. У подальшому відбулась лише трансформація поглядів. В 1994 році на фоні президентських виборів в Україні проходять перші зміни. Це відмічає О. Тараненко [23]. Він говорить про використання питання мови у політиці та початку розколу в суспільстві. Автор одним з перших вказує на причини, що гальмують поширення української мови в Україні: історичні передумови, географічна близькість до Росії, неорганізованість українців. Відзначає їх внутрішній, а не зовнішній характер.

В подальшому питання російської мови перестає бути самостійною категорією і перетворюється на прикладну, втягнуту в орбіту більш вагомійших соціальних процесів. З'являється маса робіт в яких йдеться про дискримінацію російськомовного населення, повальну українізацію в освіті, органах державної влади, тощо (Т. Сенюшкіна [24]). Аргументуючи культурну близькість України і Російської Федерації, дослідники відзначають необхідність залишення російської мови у мовному просторі України та її паралельного функціонування. Протилежну групу дослідників складають прихильники залишення за українською мовою статусу єдиної державної. Але серед них варто виділити декілька підгруп. Першу складають прибічники рішучих дій спрямованих на посилення позицій української мови, другу – дослідники, схильні до визнання української мови як державної, при одночасному наданні російській особливого статусу (регіональної). Серед науковців першої групи увагу привертає Л. Шульман [25]. Він продовжує розвивати ідеї початку 90-х років ХХ століття, озвучені Ю. Олененко, та акцентує увагу на тому, що з загибеллю української мови загине й національна свідомість. В результаті чого, існування української держави стане безглуздом. Але поступово серед науковців з'являється група, що не просто приймає якусь з сторін, а намагається проаналізувати ситуацію, виявити її причини й дати об'єктивні висновки. Однією з перших це робить Л. Нагорна [26]. Вона справедливо зазначає, що мовне протистояння в українському суспільстві – це форма більш глибокого світоглядного конфлікту. Дві майже рівновеликі частини соціуму розмежовані не за ознакою мови. Вигляд мовного розколу набирають полярні соціокультурні та зовнішньополітичні орієнтації. Яскравим представником другої групи стає П. Толочко. Він говорить про збереження української мови як державної, при одночасному наданні російській особливого статусу (регіональної) [27]. Дослідник вбачає головну причину мовної ситуації, що склалась в історичних передумовах та внутрішній неорганізованості й боротьбі. Іншої точки зору був М. Шульга [28]. Вчений наполягає на наданні російській мові статусу державної, необхідності збереження російської мови у мовному просторі України, а особливо в освіті. Головний аргумент дослідника – витіснення української мови призведе до появи нового покоління людей, що будуть російськомовними, але володітимуть нею лише як розмовною.

Не менш інтенсивно відбувалось вивчення взаємовідносин України і Російської Федерації у сфері науки. Розробка цієї теми починається відразу після 1991 року, а домінуючою ідеєю стає твердження про збереження кооперації та співробітництва вчених двох держав. Спочатку відбувається обговорення питання про можливість утворення міжнародної наукової організації, що діяла б на території колишнього СРСР та допомагала активізації міждержавних взаємин. На той момент актуальність цієї роботи не викликала сумніву і мала першочергове значення. Так А. Хідекелі [29] одним з перших починає вивчення питання організації та діяльності Міжнародної асоціації академічних наук. Він враховує усі передумови створення цієї установи та вважає її появу вірним рішенням вчених республік колишнього СРСР. Відстоює позицію співробітництва між вченими України й Росії і В. Бордюк [30]. Він стверджує, що у розвитку науки потрібно розраховувати на власні сили, оскільки ніхто за когось дбати не буде, але разом з цим потрібно розуміти, що без тісних наукових контактів вчених України, Росії та інших країн світу не можна досягти ніякої мети.

Одночасно з цим проходить вивчення і внутрішнього стану науки в країнах. Так В. Оноприєнко і О. Савельєв [31] показують кадрові зміни, що відбувались в наукових інститутах України, приходять до висновку, що відбувається старіння української науки та зменшення її професіоналізму за рахунок відтоку кадрів за кордон та в інші сфери діяльності.

Збільшення кількості досліджень відбувається лише на межі ХХ і ХХІ століть. З'являються нові праці, проходить певна систематизація накопиченого матеріалу. Продовжується вивчення діяльності міжнародної асоціації академії наук. Цим займається В. Марущак [32]. У своїй роботі він аналізує значно довший період розвитку цієї організації та ширше розкриває результати її діяльності. Потребу збереження єдиного наукового простору, але у сфері океанології відзначає П. Гожик [33]. Вивченням рівня співпраці в міжнародних наукових публікаціях займався О. Касімова [34]. Вона констатує зменшення кількості публікацій авторів держав СНД у наукових збірниках один одного, при одночасному збільшенні частки науковців далекого зарубіжжя. Це, на її думку, призводить до розриву контактів між вченими та як результат втрати значної кількості технологій, що створювались спільно.

У цей період з'являються і перші узагальнюючі роботи. Так у роботі О. Башкатової [35] показано розвиток співробітництва України, Росії і Білорусії у ключових для ХХІ століття напрямках науки. Автор підкреслює, що при усіх негативних процесах, у цих державах зберігся необхідний науковий, інтелектуальний, промисловий, технологічний та кадровий потенціал і при потрібному державному фінансуванні він може стати провідним сектором їхніх економік. На позиціях збереження українсько-російської космічної

кооперації стоїть і І. Сердюк [36].

Увага приділяється і питанню співробітництва України та Російської Федерації у сфері вищої освіти. Так у роботі „Донецький національний університет” [37] під редакцією В.П. Шевченка, питання співпраці в сфері науки розкриваються через історію університету. У ній позитивно оцінюються стосунки університетів, відзначається їх ефективність та необхідність. Але за досліджуваний період, з цієї проблеми, не було написано жодної ґрунтовної роботи, при цьому його рідко торкалися і на сторінках періодичної літератури. Уся наявна інформація подавалась лише, як приклади в діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Як видно з вище наведеного, історіографія українсько-російських стосунків у сфері культури і науки в своєму розвитку пройшла ряд етапів. На першому етапі (початок 90-х років ХХ століття) відбувається становлення наукової думки, виділяються проблемні питання. Другий етап (друга половина 90-х років ХХ століття) характеризується збільшенням кількості публікацій, розширенням проблематики, відбувається еволюція наукової думки, з’являються перші комплексні роботи. На третьому етапі кількість узагальнюючих робіт значно зростає. Написані праці (1991–2005 роки) створили міцну платформу для подальшого вивчення проблеми. У результаті чого, розвиток отримало мовне питання, проблема етнокультурних взаємин в Україні. Поряд з цим недостатньо вивченим залишається питання функціонування української мови в Російській Федерації, стосунків у сфері науки, тощо. Але не дивлячись на це, дослідження яке б містило всебічний аналіз українсько-російських відносин у сфері культури і науки створено не було. Виходячи з цього ступінь наукової розробки теми можна охарактеризувати як такий, що перебуває на стадії вивчення.

### Посилання та література

1. Российско-украинские отношения в 1991-2001 годах: Историографический очерк / РАН, Институт Европы, Объединение украинцев России. – Чернигов:РИК “Деснянська правда”, 2005. – 160 с.
2. Петровський В.В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991– 2002 роки). – Харків.: Майдан, 2003. – 492с.
3. Удод О.А. Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми // УІЖ. – 2005. –№2. – С.167–177.
4. Матях В. Українсько-російські відносини в історіографічних концепціях другої половини ХІХ– поч. ХХ століття // Україна ті Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К.,2003. – С.499–522.
5. Дзюба І. Кілька слів про культуру // Українська культура. –1992. – №6. – С.16.
6. Мозель К., Кузнєдов І. Культури різних стран призвані співпрацювати друг з другом // Международная жизнь. –1994. –№10. – С.15–21.
7. Костюк Е. Культура в объятиях коммерции // Политика и время. – 1991. – №8. – С. 89–93.
8. Лосев І. Сучасні взаємовпливи російської і української культури // Українська культура. –1999. – №11–12.– С.6–7.
9. Алексеев В. Русофобия как фактор деградации Украины // Коммунист. – 1999. – 26 июля. – С.8.
10. Звіркоський І.В. Етнокультурний фактор в українсько-російських відносинах 90-х років ХХ століття. // Автореферат дисертації: на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К,1998. – 20 с.
11. Кончаловский А. Победа рынка над искусством // Российская газета. – 2005. – 9 февраля. – С.12.
12. Стасевич В. Екологія духовності // Українська культура. – 2004. – №9. – С.3.
13. Башкатова Е.В. Взаимодействие России, Белоруссии и Украины в современных условиях: Проблемы и перспективы: Дис. ... канд. полит. Наук. – М.,2003. – 182 с.
14. Кульчицький С., Парахонський Б. Україна і Росія в історичний ретроспективі: Новітній український державотворчий процес. – Т.3.-К.:Наукова думка, 2004. –324с.
15. Украина: вектор перемен / РИСИ под. общ. ред. Е.М. Кожокина. –М.,1994. – 231с.
16. Мошес А. Российско-украинские отношения в период до 2000-го года // Россия и ее соседи. Науч. доклады Моск. центра Карнеги. Вып 1. – М.,1995.
17. Мошес А. Конфликтный потенциал в российско-украинских отношениях. Взгляд из России // Этнические и региональные конфликты в Евразии. В 3-х кн. Кн.2. Россия, Украина, Беллорусь. –М.,1997.
18. Средин В.Д. О русском языке // Международная жизнь. –2001. –№2. –С.8–21.
19. Жириновский В. Не замалчивать нарушение прав соотечественников // Парламентская жизнь. –2002. – 7августа. –С.1 –3.
20. Ципко І. Аксиома трезвого подхода к российско-украинским отношениям // Вестник аналитики.–2001. –№3. – С.177–187.
21. Ю.А. Олененко Жить в мире и согласии // Политика и время. –1991. – №17–18. – С.15–23.
22. Гриньов В. Б. Нова Україна: якою я її бачу.– К.:Абрис,1995. – 92 с.
23. Тараненко О. Коли мовні проблеми стають політичними // Політика і час. –1994. – №11. – С.49–54.
24. Сенюшкіна Т.О. Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики): монографія. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. –368 с.
25. Шульман Л. Чи заслуговує російська мова в Україні на статус другої державної? // Рідна школа. – 2001. – №9. –С.3–7.
26. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К.:ІПіЕНД, 2002. – 271с.
27. Толочко П. Історію пытаються подменить мифами // Донецкий кряж. – 2006. – 13–19 октябрия. – С.7.
28. Шульга М. Двомовність ноу проблем? // ПіК. – 2001. – №31. – С.30–31.
29. Хідекелі А. Мета – зберегти наукові контакти // Політика і час.– 1994.– №4. – С.38–41.

30. Бордюк В. Дослідження, що давно назріли // Політика і час. –1995. – №7. – С.11–15.
31. Оноприенко В., Савельев А. Кадровые изменения в институтах Национальных академий наук Украины // Социс.– 1998. – №5. – С.64–71.
32. Марущак В. На багатосторонній основі // Політика і час. –2003. –№2. –С.81–86.
33. Гожик П. Загибель ескадри // Урядовий кур'єр. – 2003. –17 січня. – С.6.
34. Касимова О. О соавторстве в международных научных публикациях // Социс.–2000. –№6. – С.131 –135.
35. Башкатова Е. В. Взаимодействие России, Белоруссии и Украины в современных условиях: Проблемы и перспективы : Дис. На получ. звания.канд. полит. наук: 23.00.02. – М.2003. – 182с.
36. Сердюк І. За проектами козаків // Українська культура. – 1998. – №6. – С.29.
37. Донецький національний університет / Ред. Кол.: В.П. Шевченко (відповідний ред.) та ін. – Донецьк: Норд-Пресс, 2002. – 340 с.